

Практичне заняття 15. Оптика рухомих середовищ

План:

1. Інтерференційний дослід Фізо.
2. Дослід Майкельсона та виникнення теорії відносності. Перетворення теорії відносності.
3. Ефект Допплера.
4. Аберация світла. Підсумки практичних занять.

Основні формули:

- 1) $l' = l_0 \sqrt{1 - \beta^2}$, де l' – довжина тіла, яке рухається зі швидкістю v відносно нерухомої системи відліку. l_0 – довжина тіла в нерухомій системі відліку, $\beta = \frac{v}{c}$, де c – швидкість світла в вакуумі або в повітрі.
- 2) $\Delta t' = \frac{\Delta t_0}{\sqrt{1 - \beta^2}}$, де $\Delta t'$ – відрізок часу в рухомій системі відліку, Δt_0 – відрізок часу відносно нерухомої системи відліку, $\beta = \frac{v}{c}$.
- 3) $m = \frac{m_0}{\sqrt{1 - \beta^2}}$ – залежність маси тіла від швидкості його руху, m_0 – маса спокою тіла.
- 4) $\Delta W = \Delta m c^2$ – зміна маси на величину Δm відповідає зміні енергії на величину ΔW .
- 5) $W_{\text{кин}} = m_0 c^2 \left(\frac{1}{\sqrt{1 - \beta^2}} - 1 \right)$ – залежність кінетичної енергії від швидкості.
- 6) $\nu = \nu_0 \frac{1 - \beta \cos \alpha}{\sqrt{1 - \beta^2}}$ – залежність частоти від швидкості α – кут між напрямом руху джерела світла і швидкістю спостерігача. Це формула ефекту Допплера.
- 7) $\alpha = \frac{FF'}{f} = \frac{v}{c}$, де α – аберация стала, v – швидкість руху землі по орбіті, c – швидкість світла у вакуумі, FF' – зміщення зображення телескопа за деякий час, f – фокусна відстань об'єктива телескопа.

Приклади розв'язування задач

Задача 1. При якій швидкості руху релятивістське скорочення довжини рухомого тіла дорівнює 25%?

Аналіз та розв'язок:

Маємо $l' = l_0 \sqrt{1 - \beta^2}$. З умови задачі $\frac{l_0 - l'}{l_0} = 1 - \frac{l'}{l_0} = 0,25$, тобто $l' = 0,75l_0$. Підставивши в основну формулу, отримаємо $\sqrt{1 - \beta^2} = 0,75$, або $\beta = \sqrt{1 - 0,5625} = 0,6615$, тобто $v = \beta \cdot c = 0,6615 \cdot 3 \cdot 10^8 \text{ м/с} = 198000 \text{ км/с}$.

Відповідь: релятивістське скорочення довжини тіла на 25% буде при швидкості руху $v = 198000 \text{ км/с}$.

Задача 2. Маса електрона, який рухається, вдвічі більша, ніж маса його ж у спокої. Знайти кінетичну енергію цього електрона.

Аналіз та розв'язок:

Дано:
 $m = 2m_0$

$W_{\text{кін}} = ?$

$m = \frac{m_0}{\sqrt{1 - \beta^2}}$, де m - маса рухомого електрона, m_0 - маса нерухомого електрона, $\sqrt{1 - \beta^2}$ - релятивістська поправка.

Знайдемо $\sqrt{1 - \beta^2}$, знаючи, що $m = 2m_0$, тоді $2m_0 = \frac{m_0}{\sqrt{1 - \beta^2}}$,

звідси $\sqrt{1 - \beta^2} = \frac{1}{2}$. Знаючи, що $W_{\text{кін}} = m_0 c^2 \left(\frac{1}{\sqrt{1 - \beta^2}} - 1 \right)$,

підставимо $\sqrt{1 - \beta^2}$, одержимо:

$$W_{\text{кін}} = m_0 c^2 = 9,1 \cdot 10^{-31} \cdot 9 \cdot 10^{16} = 8,2 \cdot 10^{-14} \text{ Дж.}$$

Відповідь: $W_{\text{кін}} = 8,2 \cdot 10^{-14} \text{ Дж}$.

Задача 3. Визначити довжину хвилі λ_0 , яку випромінює джерело монохроматичного світла, якщо у разі наближення його до спостерігача зі швидкістю $v = 3 \cdot 10^7 \text{ м/с}$ приймач реєструє випромінювання, довжина хвилі якого $\lambda = 550 \text{ нм}$.

Аналіз та розв'язок:

Дано:

$$v = 3 \cdot 10^7 \text{ м/с}$$

$$\lambda = 550 \text{ нм}$$

$$\lambda_0 = ?$$

Запишемо формулу для ефекту Доплера $v = v_0 \frac{1 - \beta \cos \alpha}{\sqrt{1 - \beta^2}}$.

За умовою задачі джерело світла і спостерігач наближаються, тому кут $\alpha = \pi$, $\cos \pi = -1$, а значить, формула спрощується:

$$v = v_0 \frac{1 + \beta}{\sqrt{1 - \beta^2}} = v_0 \frac{1 + \beta}{\sqrt{(1 - \beta)(1 + \beta)}} = v_0 \sqrt{\frac{1 + \beta}{1 - \beta}}$$

$$v = \frac{c}{\lambda}, \quad v_0 = \frac{c_0}{\lambda_0}$$

Підставимо і отримаємо $\frac{1}{\lambda} = \frac{1}{\lambda_0} \sqrt{\frac{1 + \beta}{1 - \beta}}$ або $\lambda_0 = \lambda \sqrt{\frac{1 + \beta}{1 - \beta}}$.

Знаючи, що $\beta = \frac{v}{c}$, підставимо числові значення:

$$\lambda_0 = 550 \sqrt{\frac{1 + \frac{3 \cdot 10^7}{3 \cdot 10^8}}{1 - \frac{3 \cdot 10^7}{3 \cdot 10^8}}} = 550 \sqrt{\frac{1,1}{0,9}} = 550 \sqrt{1,22} = 608 \text{ нм.}$$

Відповідь: $\lambda_0 = 608 \text{ нм}$, тобто $\lambda_0 \geq \lambda$, що відповідає релятивістській теорії.

Задачі для самостійного розв'язування та домашнього завдання

1. Яку швидкість повинно мати тіло, яке рухається, щоб його поздовжні розміри зменшились вдвічі?
2. Мезони космічних променів досягають поверхні Землі з різноманітними швидкостями. Знайти релятивістське скорочення розмірів мезона, який має швидкість, що дорівнює 95% швидкості світла.
3. У скільки разів збільшиться час існування нестабільної частинки (за годинником рухомого спостерігача), якщо вона розпочинає рухатись зі швидкістю, яка дорівнює 90% швидкості світла?
4. Мезон, який входить до космічних променів, рухається зі швидкістю, яка складає 95% швидкості світла. Який проміжок часу за годинником земного спостерігача відповідає одній секунді «власного часу» мезона?

5. На скільки збільшиться маса α -частинки при прискоренні її від початкової швидкості, яка дорівнює нулеві, до швидкості, яка дорівнює $0,9$ швидкості світла?
6. При якій швидкості маса електрона, який рухається, вдвічі більша за його масу спокою?
7. До якої енергії можливо прискорити частинки в циклотроні, якщо відносне збільшення маси частинки не повинно перевищувати 5% ? Задачу розв'язати для: 1) електронів, 2) протонів, 3) дейтронів.
8. Яку прискорюючу різницю потенціалів повинен пройти електрон, щоб його швидкість складала 95% швидкості світла?
9. Яку прискорюючу різницю потенціалів повинен пройти протон, щоб його поздовжні розміри зменшилися вдвічі?
10. Знайти швидкість мезона, якщо його повна енергія в 10 разів більша за енергію спокою.
11. Яку долю швидкості світла повинна складати швидкість частинки, щоб її кінетична енергія дорівнювала її енергії спокою?
12. Синхрофазотрон дає пучок протонів із кінетичною енергією в 10000 МеВ. Яку долю швидкості світла складає швидкість протона в цьому пучку?
13. Чому дорівнює релятивістське скорочення розмірів протона в умовах попереднього завдання?
14. Електрони, які вилітають з циклотрона, мають кінетичну енергію $0,67$ МеВ. Яку долю швидкості світла складає швидкість цих електронів?
15. Якій зміні маси відповідає зміна енергії на одну калорію?
16. З якою швидкістю v має летіти космічний корабель, віддаляючись від Землі, щоб зелений промінь лазера ($\lambda_1 = 650$ нм), спрямований із Землі на корабель, здавався космонавтові червоним ($\lambda_2 = 550$ нм)?
17. Космічне тіло віддаляється від Сонячної системи зі швидкістю $v = 0,2$ м/с. Встановити зміщення $\Delta\lambda$ спектральної лінії водню (λ